

HOLOCAUST-ÁLDOZATOK ÉS NÁCI BŰNÖSÖK: AZ UTÓDOK TALÁLKOZÁSA*

Dan Bar-On

A következőkben az első beszámolót olvashatják egy szokatlan műhelymunkáról, amelyet a wuppertali egyetemen folytattunk Németországban, 1992. június 18-tól 21-ig. Gondosan megtervezett rendezvény volt azzal a céllal, hogy rákérdezhessünk, hogy a holocaust túlélőinek és elkövetőinek felnőtt gyermekei képesek-e értelmes módon szembenézni egymással. Megoszthatjuk-e nagyon különböző, súlyos tapasztalatainkat és közös sorsunkat, amely a borzalom eredete és eredménye köré fonódik? Azt kérdeztük magunktól, milyen mértékben tudjuk megosztani egymással élményeinket, milyen mértékben tudunk odafigyelni egymásra és támogatni egymást, miközben feltárjuk küzdelmeinket a múlt terheivel, szüleink tapasztalataival. Megszülethet-e egy közös „napirend” egy ilyen csoport számára? Miben állna egy ilyen napirend?

Szembe kellett néznünk egymással: azoknak a gyermekei, akik elhatározták, végrehajtották vagy legalábbis végignézték a gyilkosságokat és azokéi, akik megmaradtak, miután tanúi voltak legközelebbi hozzátartozóik halálának, vagy együtt kellett élniük elvesztésükkel. Miért akarna e két csoport találkozni egymással most, csaknem ötven évvel a tragikus események után, amelyek szüleiket oly közelről érintették? Óriási felelősséget éreztem, amikor e találkozó szervezésébe fogtam. Hét évembe telt, hogy feltegyem ezeket a kérdéseket, hét évbe attól fogva, hogy első interjúmat elkészítettem Németországban.

Első németországi utam előtt egyik izraeli páciensem, maga is túlélők leánya, így reagált tervemre, hogy interjút készítek az elkövetők gyermekeivel: „Kérdezze meg tőlük, ölni akarnak-e álmukban, ahogy én meg akarok halni álmomban?” Megdöbbentett a kérdése és megígértem neki, hogy megpróbálok választ kapni rá. Amikor három évvel később befejeztem az interjúmat, azt mondtam neki, hogy még mindig nem tudok határozott választ adni, de azt hiszem - annak alapján, amit az elkövetők több gyermekétől is

* Az írás *Journal of Hungaristic Psychology* című folyóirat 1993 őszi számában jelent meg.

hallottam -, hogy néha legszívesebben meghalának - és nemcsak az álmaikban.

Mi (Dr. Konrád Brendler a wuppertali egyetemről és magam) gondosan megterveztük a műhelymunkát, olyan személyeket választottunk, akikről úgy éreztük, feldolgozták már olyan mértékben saját sorsukat, hogy képesek legyenek szembenézni a „másik oldalról” jövő emberekkel. Az egyik oldal főképp az elkövetők gyermekeinek egy német önszolgáltató csoportjából került ki, akik 1988-tól kezdve rendszeresen találkoztak saját németországi interjúim (Bar-On, 1989) és egy wuppertali konferencia (Brendler és Rexilius, 1991) nyomán. E konferencia során találkoztak először egymással az interjúalanyok, s itt ismerték meg a holland náci kollaboránsok gyermekeinek 1981 óta rendszeresen összejáró önszolgáltató csoportjainak tapasztalatait.

A túlélők oldalán a zsidó gyermekek csoportja egy izraeliből és öt amerikaiiból állt össze, akik közül hárman aktív tagjai a One Generation After (Egy Nemzedékkel Később) nevű szervezetnek Bostonban. Az izraeli és két másik Izraelből érkező diák az előző évben részt vett a holocaust pszichoszociális utóhatásairól tartott szemináriumomon és kétszer találkoztak egy német diákcsoporttal (Bar-On, megjelenés előtt).

A német csoport egy magasrangú náci tiszt fiából, egy magas rangú SS-parancsnok lányából, egy orvos lányából, aki a saját körzetében az euthanázia-program végrehajtásával volt megbízva, egy Einsatzgrupp parancsnok lányából, egy Gestapo parancsnok fiából (és zsidó feleségéből), egy a háború alatt Lembergben dolgozó vasúti munkás lányából és egy löszergyári mérnök lányából állt. (Ez utóbbi személy nem vett részt az önszolgáltató csoportban.) Életkoruk 44 évtől 62 évig terjedt. Átlagosan kissé idősebbek voltak, mint a zsidó csoport (26-tól 53-ig).

A túlélők gyermekeinek csoportjában négy olyan személy vett részt, akiknek legalább egyik szülője túlélte Auschwitzot, Buchenwaldot és/vagy Bergen-Belsent. A csoport másik két tagjának szülei munkatáborokat éltek túl és bujkáltak. Egy másik csoporttag mindkét szülője úgy élte túl a náci korszakot, hogy Oroszországba menekült. A többi családtag többségét e családok mindegyikének esetében meggyilkolták a holocaust alatt. Az egyik izraeli hallgató szülei Izraelben születtek, a másikéknak pedig Argentínában; de e családok számos hozzátartozója, akik még Európában éltek a náci korszakban, a holocaustban pusztult el.¹

A találkozást megelőzően a német csoport egyes tagjait nagyon nyugtalanítani kezdte a tömegkommunikáció. Korábban is tapasztaltak ilyen beavatkozást, előfordult, hogy szenzációkeltésre használták őket. Egy korábbi tervet is elvetettek, amely szerint a találkozást külső, hivatásos és objektív facilitátorok segítenék. Egyikük ezt mondta: „A holocausttal kapcsolatban nincs objektív ember. Aki objektív akar lenni, annak magának is problémái vannak vele.” Végül néhányan még azt is ellenezték, hogy a műhelymunkát dokumentáljuk, mert úgy érezték, hogy megint valami kutatás részévé válnának, s más, rejtett személyek manipulálnák őket saját szakmai előrelépésük érdekében.

A videófelvételbe csak azután egyeztek bele, hogy megígértük, a dokumentált anyag bármiféle felhasználása a csoport hozzájárulásához lesz kötve és hogy azok a tagok, akik nem akarják, hogy filmezzék őket, egy szándékosan

létrehozott „vakfoltban” fognak ülni, ahol a kamerák nem látják őket. Végül, röviddel azelőtt, hogy a műhelymunka megkezdődött, néhány csoporttag interveniált annak érdekében, hogy kizárjanak minden olyan német résztvevőt, aki nem vett részt az önsegítő csoport korábbi tevékenységében. Csak a műhelymunka elindulása után egyeztek bele, hogy egy olyan német személy is részt vegyen benne, aki az Egyesült Államokból érkezett, miután megbizonyosodtak róla, hogy nem megfigyelőként vagy kutatóként jött és hogy éppúgy készen állt rá, hogy feltárja saját személyes történetét, mint ők.

A csoportmunkát ismerkedéssel kezdtük. Azt javasoltuk, hogy vagy kicscsoportokban ismerkedjünk egymással, s később számoljunk be róla a többieknek, vagy rögtön közösen kezdjük. A csoport túlnyomó többsége a második utat választotta, de az ismerkedés folyamata ezután három teljes napot vett igénybe! (Az utolsó délelőtti ülésen néhány csoporttag, akik az elején szóaltak meg, el akart mondani olyan részleteket is, amelyeket kihagytak, mivel csak röviden mutatkoztak be.) Nyilvánvaló, hogy sok más dolog is történt, mialatt megismerkedtek egymással. A csoport tagjai reagáltak egymás történeteire, tisztázó kérdéseket tettek fel, elmondták saját asszociációikat, érzelmi támogatást nyújtottak egymásnak a nehéz pillanatokban és megosztották egymással szorongásaikat és rossz érzéseiket.

Szerencsés módon Dr. Brendler talált egy helyiséget az egyetem közelében, ahol magunk között lehettünk, a találkozás helyszínéül szolgáló szobán belül és azon kívül is. Kezdetben nem tudtunk igazán összevegyülni. Rövid idő múlva azonban a két eredeti csoport már nem volt felismerhető; az emberek szabadon érintkeztek egymással, a szobában is, miközben elmondták saját történetüket, és kívül, az informális találkozások során is. Szükség volt a szünetekre, nem csak azért, hogy ihassunk valamit és pihenhessünk, hanem azért is, hogy megöleljük egymást, hogy sírjunk és reflektáljunk azokra a történetekre, amelyeket éppen meghallgattunk. Az első nap végén még csak néhány történet hangzott el és sokan meg akarták osztani a maguk történetét. Mindannyian folytatni akartuk a találkozót.

Maya² a náci elkövetők egyik fiának felesége indította el a folyamatot - nem véletlenül -, saját gyermekkorának történetével. Egy ukrainai gettóba került s azután nem-zsidó nagyanyja megmentette egy helyi Gestapo-parancsnok segítségével - aki előző éjjel elrendelte az összes zsidó kivégzését a gettóban. Maya hosszú ideig egyfajta élő hídként szolgált a két csoport között. Lévén olyan zsidó, aki több mint húsz éve Németországban élt és egy Gestapo-parancsnok fiához ment feleségül, már megtapasztalta a holocaust utóhatásaival folytatott küzdelem e furcsa konvergenciáját.

A szobában az egyik történet jött a másik után: Bernd a náci vezetés központjában nőtt fel, de csak a háború után (tizenöt éves korában) szerzett tudomást azokról az atrocitásokról, amelyekben az apja is részt vett. Reakciója azt volt, hogy miután két évig egy egyszerű osztrák gazdálkodó családnál élt, akik őszintén hittek Istenben, belépett a katolikus papságba; az apja megvetette a katolicizmust és harcolt ellene. Bernd részletes dátumokkal és eseményekkel szolgál, mintha ezek enyhíthetnék még mindig nyilvánvaló szorongását. Gyermeke nincs, ahogy ez az elkövetők gyermekeinek egy részére jellemző. Az egyikük egyenesen arról a „rossz magról” beszélt, amelyet magában érez. Ez az asszony éveken át nem tudta, miért nem akar gyermeket,

de amikor elkezdett érdeklődni arról, milyen szerepet játszott az apja a háborúban, nyilvánvalóvá vált számára, hogy apja tiszta árja vérről vallott nézetei gátolták meg ebben. Félt, hogy újabb nemzedékekre is átörökíthet egy ilyen mentalitást.

A túlélők történetei is sorban elhangzottak. Meséltek gyermekkorukról, amelyben gyakran megóvták őket attól, hogy szüleik tapasztalatainak iszonyatos részleteiről tudomást szerezzenek, s csak később hallhattak ezekről, amikor már készen álltak és képesek voltak rá (és így is kezelték őket), hogy családjuk történetének ezzel a részével is szembesüljenek. Jean például Németországban nőtt fel, egy angol bentlakásos iskolában tanult, Angliában férjhez is ment, s azután az Egyesült Államokba került. Csak azután tért vissza Németországba, egy magnóval, hogy kikérdezze a szüleit, miután csatlakozott a túlélők gyermekeinek egy csoportjához és hallotta az ő történetüket. Az apja kishúgával együtt érkezett meg Auschwitzba, akit elszakítottak tőle, hogy sose láthassa többé viszont. Az anyja volt Auschwitzban, Buchenwaldban és Bergen-Belsenben. A szülei a háború után találkoztak, egy Braunschweig melletti táborban, ahol az apja lodzi rokonokat keresett (anyja is innen származott).

Németországi évei során Jean megismert nem-zsidó németeket is, akik többnyire megpróbálták letagadni a múltat. Elmesélt egy néhány évvel korábbi esetet. Meglátogatta egy iskoláskori barátját. A barát nő anyja udvariasan megkérdezte, hogy vannak a szülei. Jean szokatlan módon válaszolt, a következőkkel: *„Ahhoz képest, hogy min mentek keresztül, egész jól.”* A barát nője anyja azt felelte: *„Igen, a háború mindannyiunknak nehéz volt.”* Jean gyors válasza ez volt: *„Nagy különbség, hogy valaki végigcsinálta a háborút vagy túlélte Auschwitzot.”* Az elképedt anya valami ürüggyel kiment a szobából. A barát nő, maga is megdermedve, így reagált: *„Mindig ez a vége. Sose tudtam választ kapni, ha felhoztam ezt a témát a családban.”* Jean ezt gyógyító erejű tapasztalatként élte meg - hogy képes volt szembenézni saját hallgatásával és megtörni azt.

Jonathan inkább a verseit olvasta fel ahelyett, hogy egyenesen elmondta volna a történetét. Minden mondatot gondosan lefordítottunk németre, hogy a szavak sajátos jelentése ne vesszen el azok számára sem, akik nem tudnak elég jól angolul. Sokan mélyen megrendítőnek találták a verseket. Az egyikben a szinte áthidalhatatlan szakadékról van szó a mesélő és a hallgató között. A vers egy olyan esetről szól, amely abban a munkatáborban játszódott le, amelybe mindkét szülőjét internálták, míg az édesanyja meg nem tudott szökni nyolc másik táborlakóval együtt. A legtöbbjüket elfogták és halálra kínozták a tábor foglyainak szeme láttára. Egyedül az anyját nem. Később az anyjának sikerült az apját is kimenekítenie, aki addigra sajnos megnémult a rettenetes feszültségtől és a félelemtől, hogy nem fogják-e el és kínozzák-e meg a feleségét is a saját szeme előtt.

Fritzet különösen az a következtetés gyötörte, hogy az apja ténylegesen segített németeknek, akiket a Gestapo bebörtönözött, de másokat kínzásoknak vetett alá és halálba küldött. Apja következtelen viselkedése nagyon feldühítette Fritzet: hogy megbüntette azokat, akiknek a náci rezsimmel való szembeszülés volt a bűne, másokat viszont kiszabadított. Fritz az önségítő csoport segítségével megtanulta elfogadni az apját. De még mindig nagyon

szigorú önmagával és nem könnyen fogadja el mások együttérzését és empátiáját. Csak a munkájában, az iskolában, a gyerekekkel kapcsolatban jelenik meg feltétlen elfogadása és melegsége. Saját gyermekei nincsenek; mindig attól félt, hogy etikátlan cselekedetre kényszeríthetik azzal, hogy a gyermekével fenyegetik. Az apja valóban azt mondta, hogy amit tett, azt „a családjáért” tette. Az elkövetők gyerekei közül sokan hordozták magukban ezt a bűntudat terheként - egy olyan bűn terheként, amelyért szüleik nem vállalták a felelősséget.

Csaknem minden csoporttag közös vonása volt, hogy azt keresték, hogyan törhető meg a múlt hallgatása. Chava azért jött el egyetemi szemináriumomra, hogy kikérdezze az apját (egy túlélőt); sosem beszélt vele azelőtt a holocausttal kapcsolatos élményeiről. Úgy érezte, apja csak az alkalmat keresi, hogy elmondhassa neki történetét, de segítség nélkül nem mer belevágni. Egy olyan munkatáborban élt túl, ahol a zsidóknak csak 5%-a maradt életben. Egyszer megpróbált megszökni, de megsebesült; a vérzés miatt vissza kellett térnie a táborba és titkolnia kellett a sebesülését, mert tudta, hogy a kutyák, amelyeket utána küldtek, hamarosan nyomára akadnának. A háború után, a bosszú vágyától hajtva, megölné volna egy német öregembert egy fejszével a pincében, ahol fát hasogattak. Az utolsó pillanatban mégsem tudta megtenni. Ehelyett barátságba keveredtek. Az öreg később büszkén megmutatta neki a fia képét, aki az SS-ben szolgált a keleti fronton.

Nadav története is arról szólt, hogyan hallgatták el a tagok saját holocaustmúltjukat a kibucban, ahol felnőtt. Az egyetemi kurzus során interjút készített egy kibuc-taggal, akivel az utóbbi tizenöt évben együtt dolgozott az istállóban. Ez a férfi elmesélte, hogyan élte túl gyerekként Auschwitzot. Nadavot még a történet részleteinél is jobban elképesztette az a tény, hogy a kibucban az emberek nem is tudtak róla. Amikor tovább kutatott, kiderült, hogy a függetlenségi háború alatt (1948) a kibuc alapítói, 40 helyben született izraeli, együtt harcolt az arab fronton egy csoport fiatal holocaust-túlélővel, akik csak nemrégiben érkeztek. Együtt harcoltak a lövészárkokban, aztán együtt adták meg magukat és kerültek fogságba. Amikor azonban arról volt szó, beengedjék-e a holocaust-túlélőket a kibucba, az izraeli születésű csoport nemmel szavazott. A túlélők még jóval azután is másodrendű állampolgároknak érezték magukat, hogy hivatalosan elismerték őket, s talán mindmáig is így érzik.

Elérkezett a csoport utolsó napjának vége. Épp hogy csak elkezdünk valamit és erős késztetést éreztünk (és érzünk most is) a folytatásra. Meleg hangulatban váltunk el egymástól, a barátság új és némileg meglepő érzelmeivel és szinte a testvériség sajátos érzésével. A tapasztalat teljesen új volt számunkra, s időre van még szükségünk, hogy feldolgozhassuk. Fényképeket csináltunk, címetek cseréltünk; az emberek terveket szöttek informális találkozóról a következő napokban. Két túlélő-gyermek eldöntötte, hogy a következő nap együtt elmegy Bergen-Belsenbe. A csoport elhatározta, hogy hat hónap múlva újra találkozik Bostonban, 1993 nyarán pedig Izraelben.

Nyilvánvaló volt, hogy az emberek abban a szobában valamiképpen mind gyökértelennek érezték és érzik magukat. Ez nyilvánvaló a túlélők gyermekeinek esetében, akiknek végig kellett csinálniuk a kivándorlást és az új letelepedést. A német résztvevők számára azonban még nehezebb volt a

dolog; annak ellenére, hogy megőrizhették anyanyelvüket és hazájukat, pszichológiailag mégis teljesen elveszítették a bizalom és a méltóság elemi érzéséhez fűződő kapcsolatukat. Maguknak kellett ezt újrateremteniük. Nemzedékekre lesz szükség, míg sikerül teljesen felépülni e romlásból.

Időnként a csoport figyelmét vissza kellett terelni arra a személyre, aki éppen elmondta saját történetét, de teljesen meglepett, milyen kevés beavatkozásra volt szükség a beszélgetés elősegítéséhez. Érett emberek csoportja volt ez, akik sok szempontból különböztek egymástól, s akik meg akarták osztani az élményeiket, akiknek szükségük volt saját méltóságuk érzésére, s akik ezért hajlottak rá, hogy másoknak is megadják a tiszteletet. A négy nap alatt egyszer sem méricskéltek vagy relativizálták egyik csoport szenvedését sem. Az érettség ebben a kontextusban azt jelentette, hogy képesek voltak megérteni egy ember fájdalmát a másik oldalról is és válaszolni rá, miközben nem feledkeztek el saját, oly annyira más forrásból eredő fájdalmukról.

Sok mindenről nem esett szó. Hogyan viszonyulhatunk a neonácizmus-hoz? Mit tehetünk és mit kell tennünk, együtt, az oktatási és a társadalmi-politikai szférában? Hogyan közvetíthetnék e csoport üzenetét távolabbra is? Megpróbálok egy rövid összefoglalást adni. A holocaust óta a világ túlélőkre, áldozatokra, elkövetőkre, nézőkre (ez a többség), a néhány megmentőre és az azóta születettettekre oszlik. A jövőben a világ talán két részre oszlik majd: azokra, akik feldolgozták a holocaustot (bármelyik oldalon) és azokra, akik nem. Ami Wuppertalban történt, talán az egykori áldozatok és az egykori üldözök és leszármazottaik számára is lényeges és jótékony hatású lehet, a világ számos más társadalmában és társadalmi konfliktusában.³

Babarczy Eszter fordítása

JEGYZETEK

1 Pénzhiány miatt a túlélők gyermekei maguk fedezték németországi útjuk költségeit. Szeretnék köszönetet mondani D. Greenwoodnak és a Center for International Studies-nek a Cornell University-n (Ithaca, New York), a műhelymunka támogatásáért. E támogatás fedezte a szállás és az étkezés költségeinek legnagyobb részét.

2 Minden itt szereplő név álnév.

3 E találkozó gondolata a Dr. Mona Weissmarkkal (Harvard University) folytatott beszélgetések során született meg, saját korábbi kutatásaim alapján. Dr. Mona Weissmark ezzel párhuzamosan megszervezett egy hasonló csoportot.

IRODALOM

BAR-ON, D., 1989. *Legacy of silence: Encounters with children of the Third Reich*. Cambridge: MA, Harvard University Press.

BAR-ON, D., (megjelenés előtt): Israeli students encounter the Holocaust through a group process: „partial relevance” and „working through”. *International Journal of Group Tension*.

BRENDLER, K. és REXILIUS, G., 1991. *Three generations in the shadow of the Nazi past*. (No. 4.), Wuppertal, Németország, Wuppertal University Press.